

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԻՆԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ՎԱՀԱՍՅԻ ԴՆԵԱԿ

Ա. — Տեղը. Բ. — Բերդը կամ Դղեակը. Գ. — Սկեղեցիները. Դ. — Գրչուքիւն. Ե. — Վանկա՝ ամառանոց Սոյլ Հայրապետանոցին. Զ. — Վանկացի ճոզեւորականներ. Է. — Պատմութիւնը:

Ա. — Տեղը. Վանկա հնաքոյն և պատմական ամրոցը, քրք բերդը կամ զղեակը, կը գտնուի Սոյլ շրջանակին մէջ, կեդրոնէն իբր 18 ժամ հեռու, հազար քանի մը փարսախ հեռու Անաւարդայէն ու Հանընէն գէպի Սիւ չորս ժամուան ճամբու վրայ. Թուրքերը զայն կոչեցին Ֆեհե, բայց Վանկա պահնց միշտ յունական իր սկզբնական առնունք՝ Bazda: Կիրիկեան նորոգիտաւոր իշխանութեան սկզբնական պատմութիւնը հիւստեւած կը տեսնենք Վանկա զղեակին շուրջ: Հո՛ս էր որ Ռուբինեան իշխանները կոստանդին Ա. և քաղաք Թորոս Ա., իրենց սպազայ արշաւանքներու ծրագրերէն մը շակեցին ող ամբողջ Թոթանապոլս տարի Վանկան Ճաց իբր ռազմական ու վարչական կեդրոն և կոստանդինի և Թորոսի քաջութեանց և զօրախառն թիւանց բոլոր զորութիւնները մինչև այսօր կապուած Ճացին Վանկայի ամրոցին հետ: Այս բերդաքաղաքը Գտնուելով Սէյնուրի հարկատու Ալեքսանդրոսի ձախ արքին մօտերը, Սիւսէն 30 մղոն գէպի՝ Կիւսիս, ունի առողջ կլիմայ և մինչև կերջին ժամանակները կը ծառայէր Սոյլ հայրապետանոցին իբր ամառանոց, Կիրիկիոյ հիւսիսային բարձրաւանդակի վերագոյն բաւական կարեւոր դիրք վրայ և այս հանգամանքով ալ քնարուած իբր ռազմական կեդրոն: Համառնուն աւանը, երբեմն շէն դաւառապոլիս, այսօր անշան գիւղ մը, կառուցուած է անժամ քարաւեռ բերդին ստորոտը, իբր 1200 տղք բարձր:

Բ. — Բերդը կամ Դղեակը. ԺԱ. դառուն Վանկա զղեակը արդէն կը ներկա

յացնէր ամրացեալ վայր մը՝ երբ Ռուբին իշխանի որդին՝ կոստանդին Ա. գրաւեց զայն յոյնքէն, ա՛յ ի հարկէ զինու զօրութեամբ, այլ հնարամտութեամբ, իբր բնականէն պաշտպանուած բերդ և հետեւաբար զօրաւոր զբաւուելիք: Յայտնի է որ կոստանդին ուրիշ տաճար բերդեր զբաւելէ յետոյ, Վանկայի ամրոցին վրայ ռազմական բացառիկ յատկութիւններ է տեսած: Ժամանակակից հայ, յոյն և արաբ պատմագիրներ աւ յիշատակարաններ, Վանկան կը յիշեն իբր ամրակուռ բերդ: Շրջանի մէջ տեղի տեսնեցած արշաւանք ու պատերազմներու ընթացքին, հայրի կամ յոյնի Վանկայի մէջ կ'ապաստանէին, թէ՛ պաշտպանուելու, և թէ՛ իրենց դիրքերը ամրացնելու համար: Յոյն պատմիչ Նիկետաս, Բիւզանդինի Յովհաննէս Պիւթիեքոսէն կայսեր կենեապոյսը, Վանկան կը նկարագրէ իբր թէ՛ բնական և թէ՛ արուեստական ամրոց մը, ինչպէս էին առ հասարակ նոյն զարեքտէ գրեթէ բոլոր ամրոցները, Եւրոպայի և Արեւելքի մէջ: Վանկայի բերդը, բնական քարայրու մըն է, մասամբ լիցուած, բարձրացուած և փռած և կերպարանք մը տրուած և սուրբական բերդերու նման: Շուրջը քաւախի խորը խրամ, երբեմն ջուրով լեցուն ու մուտքի կողմը շարժական փակուղի: Բերդին պարիսպը խրամէքի բարձրէն կը տեսնուի ունէր մէկէ աւելի աշտարակներ: Ընդարձակ բերդը իր մէջ կը պարունակէր զէնքերու մթերանոցը, պահակազօրքի նշխարանները, բանտը, զանաձանուէր և մէկ կամ աւելի կենդեցիներ և զետեսափոր նկուղներ և ընդարձակ ջրամբար: Թէև բաւական քանգուած բայց կը պահէ իր նախնական ևնը:

Վանկայի զղեակը առաջին անգամ իբր բանտ ձառայած էր Թորոս Ա. ի օրով՝ երբ սա Կիրիկիոյ բերդը գրաւելէ յետոյ Մանաթեան երկու եղբայրներու սպանութենէն յետոյ, երրորդը գերի բերած և Վանկայի բերդին մէջ արգելափակած էր: Բայց բուն իսկ Միհնէ Լեոնի իշխանութեան օրով է որ բերդը իբր բանտ կը ծառայէր քաղաքական կալանաւորներու: Համբարին ըմբոստ իշխանը՝ Հիթում հո՛ս բանտարկուեցաւ: Հո՛ս բանտարկուեցաւ, նմանապէս, Լեոնի առաջին կինը, վասնզի Յովհաննէս Զ. Սանցի կաթողիկոս թագաւորին մօտ

գալով անոթ կը պատմէ թագուհիի մասին իր լսածները: Լեոն սաստիկ կը զայրանայ, ա՛յնքան որ կը յարձակի իր անհաւատաւրիմ կնոջ վրայ և կ'ազգէ ձեռի տակ սպանել զայն, հիմէ այդ պահուն թագաւորին մօրկալը ու Վասակ իշխանի որդին՝ Կոստանիկայի յաջորդ էլլաւ: Գաղտնիկ զայն թագաւորի ձեռքէն: Լեոն զիջաւ թագուհին ապրեցնել, թայց չտոգնոյ՞ աշխոյ զայն իր մօտը պահել: Վանկայի բերդը զրկեց իրը արգելափակ:

Գ. — Սկզբնեցիկ. Վանկան, ինչպէս պիտի անհնէք, մեր Ռուբինեան կամ Կիրիկեան իշխանութեան առաջին ութուրը եղած է և հո՛ս էր որ իրաւունքով Կեղծ էին Ռագրատունեաց բարեպաշտ և հայրենաւէր տոհմի մնացորդ իշխան և տանուէրները, Նոյնքան հայրենասէր քան անանիկը և շատ բնական էր որ առաջին պատահութեամբ բնոյ պիտի հաստատէին, զինուորական կարգի և իշխանութեան զուգընթաց, նաեւ կրօնական պաշտամունք և կարգ: Հաւանաբար ԺՅ-ԺԻ դարերուն հայկական ծէսով պաշտամունքի համար գործածուեցաւ ամբողջ մէջ գտնուող յունական եկեղեցին, վասնիք Քորոս Ա. երբ Վանկայի բերդին մէջ հաստատեց իր գանձարանը, աստե՛ն մը հոն պահուեցաւ նաեւ, անշուշտ մատարան մը մէջ, Աստուածամօր հրաշագործ նկարը՝ որ իր ձեռքը անցած էր երբ գրաւեց Կիրիստարայի բերդը: Դա՛գիկ Ք. ի պապիկներուն՝ Մանտալէյ յոյն եղբայրներէն: Յետագային, Երբ Քորոս իր մայրաքաղաքը Անաւարդա փոխադրեց, հոն եկեղեցի մը կամ մատուռ մը կանգնեց, Տիրամօր սոյն պատկերը հոն դնելու համար: Իբր Վանկայի բուն իսկ հայկական որբավայր, ԺԻ դարուն կը յիշուի Ա. Նեմն եկեղեցին և Արիւն կը գրէ որ հին յիշատակագրութեանց մէջ ուրիշ եկեղեցիներու չենք հանդիպիր (Սիստուճ՝ էջ 162): Ըսաւ չայր Ինճիճեանի Վանկայի մէջ հայկական բազմաթիւ եկեղեցիներ գոյութիւն ունեցած են յանուն Ա. Հրեշտակապետաց, Ս. Քորոսի, Ս. Միքնայի և Ս. Փեդրի, ինչպէս նաեւ մենաստան մը՝ յանուն Ս. Յովնանու, զիւրին ծայրը: Այս եկեղեցիներէն մէկը անպայման դընտկին մէջ կը գտնուէր, իսկ միւսները՝ գուրբու, աւանի մէջ: Ասոնցմէ գուրբու մէջ մըն ալ գոյութիւն ունեցած

ըլլալու է՝ որուն եկեղեցին Նուրուսաճ էր Ս. Աստուածամօր: Կ'ըսուի թէ այս եկեղեցին շինած է Սոյ Ներսէս Սեբաստացի կաթողիկոսը՝ 1648ին: Գոթախառաբար յիշուած բոլոր այս եկեղեցի, վանք կամ լեռնային մենաստաններուն իսկական գոյութիւնը հաստատող ոնէ հետք չի գտնուիր ներկայիս: Վասնիկ երբ էրիք Քրիկ անգլիացի հետախույզը 1936ին Կիրիկա այցելեց և տեսաւ Վանկան աշխատանք, եկեղեցի կամ վանքի ոնէ հետք չգտաւ, թէ և իրմէ ճիշդ հարիւր տարի առաջ աւերատրացի սերկրաքնին կամ երկաթաքերինն հետախույզներ Վանկայի մէջ գտած էին եկեղեցիի մը աւերակները:

Դ. — Գրելով ինքը. Կիրիկեան գրեթէ բոլոր ամբողջ կամ բերդ ու բերդաքաղաքները գաւառին կամ շրջանին ապահովութեան ծառայելով մէկտեղ, պահած ու պաշտպանած են նաեւ վանքի հովանիին տակ կրօնական պաշտամունքին գուզութեան գրչութեան և ասոր յարակից արուեստները: Վանկայի մէջ ալ, ԺԻ. դարու կիսուն արդէն, գրչութեան ծաղկեալ շարժում մը կար: Թուրքի կողմէ, գրեթէ, ծաղկել, մանրանկարել, կապել, կազմել են: Այսպէս՝ 1269ին գրիչ Սեփագնոս Վանկայի բերդին մէջ կը գրէ Վանի Ս. Մահակ եկեղեցւոյ երբեմնի հաւաքման թիւ 65 թղթեայ բոլորագիր Աւետարանը, Տէր Մաթթիոս Բնիկ խնդրանքով: Մատթէոսի եւ Մարկոսի Աւետարաններու գրիչը անյայտ կը մնայ ու Ստեփաննոս գրած է վերջին երկու Աւետարանները՝ Անա՛ յիշատակաբանը:

ՁՓ՝ՁՁ . . . Յամի եւթն հարեւրերորդի տասներորդի ութերորդի թուարեւութեանն Հայոց՝ Յամա սպտաւածազգեցեալ սուրբ և ընտրեալ զիտապետի և Կաթողիկոսի տանն Քորդոմայ՝ Տեառն Յակոբայ (Կլայեցի): Ի թագաւորութեան Հիթմայ և յիշխանութեանն անդրանիկ որդւոյ Նորայ՝ Լեւոնի ստուաւածաթորի, իտարապեց Աստուած մեզ անասանելի և հաստատուն բազում ժամանակաւ:

Արդ գրեցաւ սուրբ Աւետարանս զլուխ Մատթիոսի և Մարկոսի՝ ի ձեռն ումեմն, զուրոյ ո՛չ գիտեմք զանունս զորոյ Աստուած, որ գիտակն է, ոգորմեսցի նմա յիւր գալստեանն. ամէն:

Իսկ զգուշան Ղուկասի և Յովհաննու, իմոյ Նուսաս և անարհեստ զրէիս յանձն առաւ՝ գրեցի, ի խնդրոյ սրբազան Բանահայի Մարտիրոսի, ի յիշատակ իւրոյ ելից աշխարհէ:

Գրեցաւ ի գաւառիս Կրկիկայի, ի սահմանս աստուածապահ դղիկիս Վանկալ, ի վանս, որոյ անունն է . . . ընդայ կոչի. ընդ հովանեաւ սուրբ Զաւրափարացս և սուրբ Նսանացս, ձեռամբ մեղաւորիս Սեփանոսի: Իկրդ աղուչեմք զմանկունս, եկեղեցւոյ սրբոյ, որք ընթեանոյք և լուսաւորիք, և օրք լսէք և շահիք ի հոգեւոր փորձաժութենէ սորա, և ոչք աւրինակէք, յիշեալիք սրտի մտաւք ի մաքուր յաղաթս ձեր, ի Տէր Յիսուս Քրիստոս և յԱստուած Հայոց և ի Սուրբ Հոգին, զՄարտիրոս Բանայ և ծնաւալ իւր և յազգաստեանն Նորա, որ ի քրտանց մարմնոյ իւրոյ ստացաւ զսազանձ անկողոպտելի հոգւոյ իւրոյ:

Յիշեալիք և զՍոսանդիկն սրբաւէր Բանայ և զծնաւալ և զազգաստեանն Նորա, որ առիթ և յորդորիչ եղև զդոյս. Նւ յա յերես անկեալ աղաչեմ զամենեանս զընթերցողքդ և զլսողք, իրբև հարց որդւոյ զթալ ի յիմ նուաստութիւնս և անմեղադիր լինել խոշորութեանս և սղայանացս, զի մեր կարն . . .

Այլ աղաչեմ զամենեանս, զի ոչ հառաջամբ հարեանցի, այլ սրտիւս յիշեալիք զիս և զծնաւալսն իմ և զհղաթարքսն իմ զԳրիգոր, զԵստէն, զԹորոս և զԿասանդիկն, և զՊետրոսն իմ զգիտեցեալսն առ Քրիստոս, և Աստուած ձեզ պարգեւեցէ, զոր մեզ պարգեւէք, զԱրմին յիշ . . . որ ի նիւթս աւգնական: Դարձեալ յիշեցէք ի սուրբ և ի մաքրափալ յաղաթս ձեր, ոչ լոյսեալսմ զսա քահանայից և Քրիստոսի հաւատացեալ ժողովուրդք, զՏէր Կարապետն, որ ետ վերադին կազմել զսուրբ Աւետարանս, յիշատակ հոգոյ իւրոյ և ծընուողաց իւրոց, հարն Աստուածաբուն և մարն Նաղիթալին եւ Կողակցին Էդգար Սուլբանին, և օրգոյն Տէր Խաչատրին և կողակցին Մուկիկ Մուլբանին և որդւոյն Նուրիգանին. և իւրա կողակցին Խաչատրուհին և որդւոյն Աստուածաբուն և Կասեթացն՝ Մարգարեին և Հռիփսիմին, և ի զբարբոյն՝ Խոսեան, Հեապետին և Մեղունին և մարն Սուլբանին և այլ ամենայնս. որ . . . (Լալախանց Յուցակ՝ էջ 9):

1304ին գրուած «Կանկայի Աւետարան»-ը գերի կ'իյնայ և կուգայ Վանայ Զուլթիկ գիւղը՝ ուր Մայիսան անունով ազգայինը կ'ապառէ գերութենէ և իր հարազատներուն հոգւոյն յիշատակ կը դնէ Աղթամարոյ վանքը:

«Փառք . . . ի թգկանութեանս հայկազեան ասովմարիս, ի Զ-երրորդի, Յրանբորդի, Երրորդի (= 1304): Գրեցաւ գերարքիւս այս, զԵրաշոյս և աստուածամասաւ Աւետարանս, ձեռամբ յոգնամիջ ի անհրժան գրչի Տէր Գրիգոր Բանանայի . . . (Թափառած է): Դարձեալ, յիշեցէք ի Քրիստոս, զՍոսանդիկն Խաչոյ, որ մասնակից եղաւ, զՎանկալ Աւետարան, որ գիւղէ էր բերած անօրէնքն, ի Զուլթիկ, և հանդիպաւ Նոր Գրեանի Սուլբանին, որ և փրկեց զայս, յիշատակ իւր . . . (անգ. էջ 147):

Երգուածէն Զեղարարարանը 306 թիւի տակ լուին ճմարի շին կապարանք մը, 1272ին գրուած Մեծ քար անապատի մէջ, ի խնդրոյ Սարգիս քահանայի: Գրչին է Վանկալի Թորոս սարկաւաղ: Զեղարարանին 25 X 17 սմով. մեծութիւն, 281 թուղթ, երկսին, 33 տողերով: Ունի երկուական թուղթ մագաղաթեան պահպանակներ, երկաթադիր Աւետարանի մը մասերով, Երգարարարար Զառ գէշ Կանկայանում է գեցեցեակեր Աւարական մարք սկտրս Յիշատակարանն է՝:

«Փառք ամենասուրբ Երրորդութեան յաւիտեանս ամէն, և իրք գրեցաւ Աստուածաշունչ ապա որոց մարգարէիցն ամենայն ի թգկանութեանս Լեւոնի և ի հայրապետութեան (Թեան) Տեառն Յակովբայ, ի վանքս որ (կոչ) Մեծ քար, ընդ հովանեաւ (Սուրբ) Աստուածածնին և Նշանին, (Սըրբոյն) Թեղաբոսի և այլ սրբոց (վ)կալիցն ի ստ՝ Տաքագործի Գրիգորի և Անդրոնիկոսի ձեռամբ անարժան զարի Քրիստի, ի խնդրոյ պատուականի և հոգեւոր իզգաւր Ռիւրուս, Սարգիս քահանայի, որոյ Տէր Աստուած վալիլի տոցն զստ ընդ Կրկայն խուրսի իկրք աղաչեմ զամենեանս, որք ազգայիք ի ամենն ընթերցեալ կամ արարինական և զստոյցս զբոս զՍարգիս քահանայ և զվանքս իւր և զամենայն ազգայինս աղաչեմ յիշել ի Տէր և խնդրիլ Կեղաց թողութեան, Ընդ նմին և զիս զԿանկայի գրիւս՝ Թորոս և զծնաւալսն իմ . . . Գր

և զերջանիկ ծերունիին՝ զհաւերգարուն իմ զԹորոս Վահկցի մականունն կոչեցաւ բուրձ և պառաջնորդ ուխտի անապատին՝ զճէր Յակովբէ. աղաչեմ յիշել ի մեղաւքաւիչ յաղաւթս ձեր և հայցել մեղաք թողութիւն ամենեկուն առ հասարակ մեզ գրողին և ստացողին և այլոց հարցս . . . :

Ենպիսկպոսն ունոյ և կերակրիաց Եւ հօրեղբայրն իմ ունոյց բազում տառապանաւք. ո՛հ, առաւել աղաչեմ վասն սոցա, խնդրել եպիսկոպոսին, հանգչել ընդ Մելքիսեդեկի և հաւերգարուն ընդ քահանայից սրբոց: Եւ թէ դուք մէկ խնդրէք եւ հայցէք ի նոյն ձեզ թուրպատիկ պարգեւացի. . . : Արդ գրեցաւ սա ի ստոյգ և յընտիր աւրինակէ, ի թուին (21և (= 1272): Արդ աղաչեմ . . . : (Մայր Յուլիանի Լաթերեն Զեռագրաց Երուսաղէմի, Արտաւազդ Արք. 1948, Վենետիկ, էջ 304):

Բոլոր՝ այս վկայութիւններէն կ'երեւի որ Թորոս քրմապետ քահանայ, թերեւ վարդապետ, կանուխէն թողած է ծննդավայր Վահկան՝ և գացած աշակերտած է Մեծ քար անապատի վարդապետանոցին և հոն սորված գրչութեան արուեստը և հասուցած բազմաթիւ աշակերտներ: Մեծ քարի մէջ Վահկացի Թորոս վարդապետն ո՛չ միայն գրչութեան և ծագկումի վարպետներ է հասուցած, այլ և դասախոսած է արտաքին ուսուցիչի ալ չա՛ր թրժանցածով զերբուժանաւզ բանիչ և համբաւին, որ է Ս. Յորոց մեկնիչ և Թորոս վարդապետի իր գերդաստանին մէջ. աւրչներ ալ գրչութեան արուեստին պատրաստել և ծննդավայր Վահկայէն Մեծ քարի վանքը բերելը տուած է իր Թորոս զպիր եղբորորդին՝ որ կ'իյնէի թէ ուսմանց և հոգեւոր պաշտամունքներու մէջ իր ցոյց տուած ուշիմութեան և նուազին շնորհիւ, շուտով ձեռնադրուած է սարկաւազ, ու շուտով ընտելացած գրչութեան արուեստին՝ Վայքիւմէ և Նոյնպէս բաւարի առաջնորդ Յակոբ եպիսկոպոսի հարակաւ խնամքը: Հաւանաբար իրմէն ճիացած են այլ գրչութիւններ՝ որոնք թնամալոյնի իշած են ինձ:

Վահկայի պատիւ բերող տաղանդաւոր գրիչ ու հաւանաբար ծագկողն է սակայն Սեփիանցու Վահկացի կրօնաւոր՝ որուն 1269ին Վահկայի գղեակին մէջ գրած Զուհասու և Յովհաննէս Աւետարանին նկարա-

գիրն ու յիշատակարանը տեսանք: Բայց իր բոլոր գրչութեանց պատկեր կարելի է նկատել Լեւոն Բ. Թագաւորի անձնական փամփոխիքի, արքայազայի զմայլելի գործ, դրուած 1274ին և՛ որ մի գիտէ որպիսի տղերգական պարագաներու մէջ կողուստուիչէ յետոյ կրիկիտան վանք կամ եկեղեցիէ մը, հասած է Գերմանիա, և հոնից Փարիզ և զոր տեսանք անցեալ 1948 տարուոյ վերջերի և բաւական յոգնութիւններէ յետոյ կրցինք այդ արքայական թանկագին մատենանը սեպակալանութիւնը դարձնել ազգային մը մասնաւոր հաւաքման:

Ձեռագրիս Յիշատակարանը կիսատ ըլլալով, կ'ենթադրենք որ ժամագրիքս դրուած ու ծագկուած ըլլայ, ամենայն հաւանականութեամբ Դոների վանքին մէջ, որուն վանահայրն ու վերատեսուչն էր Յովհաննէս արքայեղբայր եպիսկոպոս՝ որուն կանուխէն աշակերտեցաւ Սեփիանցու Վահկացի և որ թողած է իրմէն նկարադարձումը այլ գրչութիւններ:

Ձեռագրիս թուրքի նման նուրբ տաճար մագաղաթի վրայ, ամբողջը 190 թերթ, թէև բաւական պահպանուոր, փոքրազիր, նորագոյն կոչեպատ կազմով: Մատենան, իր գեղարուեստական սարքաւորումով, հարուստ է միակ նորանով, եւրեք կիսախորաններով, 98 սկզբնատառերով և 150 լուսանցադարձերով, բոլորն ալ ազատ ուղիով և լազուարդով ու չքնաղ ձաղկուսով: Բայց ձեռագրիք թանկագին է, սկիզբի ներսէն Ենոթալի շատ յաշոյ ճշգրտէն Կիտիլ իր մէջ պահած ըլլալով Լեւոն Կ. թարգմալտ արքայի շատ յաշոյ և բաւարարին ինքնատիպ նկարը՝ եւ հայոց արքան պաշտօնի մատրան մէջ ձերադիր: Իր զաւանդութիւնը կ'ըսէ, աղօթք ու մագաղաթով հանդիպել մի քան իր չքնաղ բուրբաղով ու անմահ ծագկումովը նշանաւոր, նոյնքան և աւելի թանկագին է մատենան, չա՛յ. Նիկիեցւոյ ժամակարգութեան տեսակետով: Ինչպէս ասեմին սիրով կատարել էի Սելի թագաւորի ժամագրիքին մանրամասն բաղդատութիւնը, ձեռագրի ու տպագրի բազմակից օրինակներու հետ և գտած մեծ ու փոքր, կարեւոր կամ անկարեւոր տարբերակներ և նմանապէս ձեռագրիս հայկական սեպակալանութիւնը դառնալէ յետոյ աւելի թամանակ արտաճարե-

լով կատարեցինք ասոր եւ բազմատու-
թիւնը, մանաւանդ որ ժամագիրքս կարելի
է նկատել հնազոյցը իր տեսակին մէջ:

Աւեր աւերի համառօտ նկարագիր մը:
Այլուք տուած ըլլալով Ձեռագրին ընդար-
ձակ բովանդակութիւնը, կը բաւականաւ
տալով իր կիսատ Յիշատակարանը միայն:

ԲՊԿՈՔ միայնոյ անբաժանելոյ, ան...
գոր նուազատ յորդին եկեղեցի և փոքուն
գրիչը, Սեփանոս Վանկայցի, յանգ ելեալ
կատարեցի: Հրամանաւ և ծախիք քրիս-
տոնապատկ քարիպաշտին և աստուածու-
նակ արքային Հայոց Լեւոնի՝ որդւոյ Հեթ-
մոյ՝ որդւոյ Կոստանդեան(ը) և մայրենի ազ-
գաւ՝ որդի Ջապէկ քաղաւոյ, որդւոյ Լեւոնի
թագաւորին Հայոց առաջնոյ յիտրինանց-
որ ի յարմատոյ, ...:

Վահկա թէն ԺԻ. դարէն յետոյ կորսն-
ցուցած կը թուի ըլլալ իր ռազմական կա-
րեւորութիւնը, բայց յայտնի է որ անոր ե-
կեղեցիներու մէկ մասը ու թերեւ վանքն
այ շարունակած են իրենց գերը, վանդի
ուրիշ ամրոցներու նման ան բոլորովին
չքուած չէ և հայ ժողովուրդը ցլերէ բնա-
կած ըլլալով հոն, յաջողած է պահպանել
անոր կոտնակներ անխափան պաշտամունքն
ու մշակութիւնը, հոգ չէ թէ ոչ նախկին փայ-
լովն ու արդիւնքներովը: Այսպէս 1687ին,
սեորընծայ Աւետիս վրդի ձեռքով ճիւղա-
րի. Պիծակ կաթողիկոսի համար Վահկայի
մէջ զազափարուած է Մաշտոցներու եւ
Պատարագամատոյցի մը հաւաքածոն՝ որ
կը ձեռն Ջմառի վանքը, թիւ 331ի տակ
(Պատմութիւն Կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ, Թա-
գէն կիթկ. 1939 Անթիլիաս, էջ 330):

Ս.— Վահկան ամառանոց Սոյոյ Աթոռին.
Վահկայի գղեկակը, իր շուրջի հովոց և պար-
տէզներով, հինէն ի վեր իբր ամառանոց
ծառայած է Սիւսի կաթողիկոսներուն և Ա-
թոռի Միաբանութեան երբ Սեցիք կանու-
խէն կը քարաբանալային մօտակայ այգիներն
դէ հովոցները, անկարելի ըլլալով ամրան
տաքին ու ջրմուտքեր ամրաններուն Սիւս բնա-
կը: Այսպէս Սիւսի եպիսկոպոս Լէոնար-
գոս երբ 1587ին Գրիգոր ԺԳ. պապի հրա-
մանով Հալէպ կուգայ, «մուտքեան գոր-
ծերով Աղարիա Ջուղայեցիի հետ տեսակ-
ցելու, զես ալ գացի զինքը տեսնելու
Վանկայի բերդը, Գարաւանի մէջ, ուր եր-
կար քարակ խոսեցայ իրեն հետ, իր ազ-
գին հովմէական եկեղեցւոյ մուտքեան մէջ
վերահաստատութեան մասին...» (անդ,
էջ 193): Գաբձեալ, 1602ի ամառը, Գրի-

գոր պատրիարք Կեսարացի Կիլիկիա կու-
գայ Մայիս 29ին, թէ՛ իր ուխտը կատա-
րելու Սիւսի մէջ և թէ տեսակցելու Յով-
հաննէս Այնթապցի նորընծայ կաթողիկո-
սին հետ, ձեռն յերկրպագութիւն Սրբոյ
Լուսնաորցի Այնթա, երկրորդ՝ ի տեսութիւն
Տեառն Յովհաննէս նորընծայ կաթողիկոսին
Տանն Կիլիկիոյ, և վասն համոզելոյ զնոսա
ի խաղաղութիւն... Ի թուականին Հայոց
ՌԾԱ (1602) և Մայիսի. ի՞նչ. հասի ի
գաւառն Կիլիկիոյ, ի գղեկին որ կոչի Վան-
կայ, զի անկ էր ամառանոց կաթողիկոսա-
րանի, և ի ձեռննի զմիմեան ոչ սակաւ
ուրախութիւն եղև մեզ և ամենայն քրիս-
տոնէից. և հոգ և ինձ ձեռն անդ Լի...»
(անդ, էջ 263): Վահկայի ամառանոց գրե-
նակին մէջ է որ Գրիգոր Կեսարացիի կը
գրեմն Կիլիկիոյ ժողովարանէն և ամե-
նայն գլխաւորք ժողովարանէն՝ հաշտեց-
նելու համար, գրաւոր կանոնադրութեամբ,
երկու կաթողիկոսները, Յովհաննէս Այն-
թապցին և Պետրոս Կարկառեցին՝ որուն
վարձանաւումն յետոյ Այնթապցին միահե-
ծան կը շարունակէ կաթողիկոսութիւնը:

Վահկայի գղեկակին մէջ՝ ուր մինչև
ԺԼ. դար եկեղեցի, վեհարան և այլ յար-
մարութիւններ կային, նոյնիսկ կաթողիկո-
սական ձեռնադրութիւն և օծում կատար-
ուած է: Այսպէս Ղուկաս Արք. Աջապա-
հան 1732ին Կ. Պոլսի կը մեկնի, Յովհան-
նէս Կոչոտ պատրիարքի աջակցութեամբ
կաթողիկոսութեան արժանի հրովարտակը
ստանանու: Վերադարձին կը հանդիպի Գա-
ղատիա, 1733ի ամառը և ուղարկի Վահկա
կուգայ՝ ուր Սեցիներու հետ Աթոռի Միա-
բանութիւնն ան հովոց ելած էր Յովհաննէս
Ջ. Հաճընցի կաթողիկոսն ալ (Տէր Ազամ)
հովոց գացած էր Հաճըն, իր ձեռնագրաբը:
Սա ալ կը հրաւիրուի Վահկա և իր ձեռքով
ղղեկին եկեղեցիին մէջ կաթողիկոս կը
ձեռնադրէ Ղուկաս Աջապահեանը և կ'օծէ,
երբ սա հազիւ 21-22 տարեկան էր (անդ՝
էջ 484): Այսպէս Վահկա շարունակած է
Սոյոյ Աթոռին ամառանոցը ձեռն մինչև եփ-
րեմ Ա. ի օրով՝ ուր և եկեղեցիի մը շինի
տուաւ յանուն Ս. Աստուածածնի, տեղ-
ւոյն 150 տուն բնակիչներուն համար, հա-
ւանաբար պատմական եկեղեցւոյ տեղը
(անդ, էջ 594):

ԱՐՏԱԿԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՍՈՍ

(Մարտնակել)